

makroregionalni i regionalni centri u demografskoj perspektivi

vesna popovski

institut za društvena istraživanja sveučilišta u zagrebu, zagreb, hrvatska — jugoslavija

Hipotezu da je mreža centralnih naselja Hrvatske oligocentričnog tipa, autorica potvrđuje analizom univerzalnih demografskih indikatora za odabranih pet kategorija centralnih naselja: republički centar, centre makroregija, centre regija, općinske centre. U odnosu na druge centre, Zagreb je, prema autorici, prebrzo rastao a to je u neposrednoj vezi s politikom ubrzane industrijalizacije i urbanizacije koja je zanemarivala selo i poljoprivredu. Osim Zagreba, snažan demografski rast bilježe i obalni gradovi Split i Rijeka, te općinski centri u kojima se razvija industrija.

Autorica zagovara racionalniji koncept urbanizacije i industrijalizacije što bi omogućilo policentrični model razvitka mreže centralnih naselja koji ne bi smanjio važnost Zagreba i makroregionalnih centara već koji bi omogućio da svoje temeljne funkcije kvalitetnije ostvaruju.

primljeno travnja 1990.

teorijsko-metodološke napomene

U svijetu se centralna naselja pojavljuju kao predmet istraživanja tridesetih godina (Kokole, 1971). Međutim, u Jugoslaviji istraživanja tog tipa započinju tek sedamdesetih godina. Naši znanstvenici, koji s različitih aspekata proučavaju urbanu problematiku; slijede jedan prirodan put od užeg k širem predmetu istraživanja. Prvi korak jest analiza naselja i njihova klasifikacija, zatim slijedi analiza urbanih aglomeracija. Mikroregije i makroregije čine »završnu pločicu« unutar mozaika zvanog mreža naselja (Popovski, 1987: 25—49). U kontekstu društvenog razvoja¹⁾ mreža naselja jest sistem naselja u kojemu postoje društvene, prostorne, ekonomske, historijske itd. veze među naseljima čiji je cilj (permanentno) poboljšavanje kvalitete života svih svojih stanovnika.

Za potrebe istraživanja mreže centralnih naselja odabrano je pet kategorija centralnih naselja: centar republike, centri makroregija, centri regija, općinski cen-

1) Društveni razvoj ima u osnovi razumijevanje civilizacijske razine svakoga pojedinog društva — što znači da uzima u obzir različite stupnjeve razvoja tih društava s ciljem kreiranja jednoga boljeg društva (Popovski, Seferagić, Stojković, 1988: 15—78). Na tragu takva razumijevanja pojma treba uvesti u definiciju slijedeće elemente: kontekst, predmet, ciljeve i instrumente za izradu strategije.

tri, lokalni centri.²⁾ Međutim, dobiveni rezultati istraživanja nisu analizirani za svaku kategoriju zasebno. Počelo se najprije od četiri najveća grada Hrvatske (centar republike i centri makroregija), slijede centri regija grupirani u odnosu na centar republike i centre makroregija, i, na kraju, zajedno općinski i lokalni centri, grupirani u odnosu na centre regija i makroregija.

U ovom istraživanju koristili smo se objektivnim ili univerzalnim demografskim indikatorima (Tomaševski, 1984):

1. ukupan broj stanovnika (1981);
2. promjena broja stanovnika (indeks 1981/1971);
3. promjena broja domaćinstava (indeks 1981/1971);
4. udio preseljavanja u porastu stanovništva (1981/1961);
5. dobna struktura stanovništva (1981);
6. stanovništvo prema aktivnosti (1971, 1981);
7. udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu (1981)³⁾
8. udio zaposlenog stanovništva izvan naselja stalnog stanovanja (1971, 1981)⁴⁾.

centri republike i makroregija

S obzirom na dosadašnji tok urbanizacije, koji je u prvi plan isticao centar republike i centre makroregija, potrebno je najprije nešto reći o njima. I to zbog toga, što ta naselja govore ne samo o sebi već omogućuju i analizu naselja svoga gravitacijskog područja, često i šireg.

Na osnovi analize demografskih indikatora iz tablice 1 uočena je prenaplašena veličina Zagreba. Kao dokaz služi podatak da ukupan broj stanovnika u preostala tri centra doseže 60,7% ukupnog broja stanovnika Zagreba. Ovdje treba istaći da od početka ovog stoljeća Zagreb započinje svoj ubrzani rast u odnosu na ostala gradska naselja (Rogić, 1968).⁵⁾

To isto govori i indeks urbane koncentracije za 1981, samo ovaj put u kontekstu reda veličina (Vresk, 1982—83). Prema ovome teorijskom modelu koji očigledno proizlazi iz orijentacije ka policentričnom tipu razvoja urbane na-

■

- 2) U istraživanju su korišteni podaci za 108 gradskih naselja koja su taj status imala godine 1971. Upotrebljen je taj Popis stanovništva, jer je tada korištena Macurina definicija gradskog naselja čiji su kriteriji: 1. broj stanovnika, 2. udio poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu.

Centar republike: Zagreb (14 općina); **Centri makroregija (3):** Osijek, Rijeka, Split; **Centri regija (9):** Bjelovar, Dubrovnik, Gospić, Karlovac, Pula, Sisak, Šibenik, Varaždin, Zadar; **Općinski centri (84):** Beli Manastir, Biograd, Buje, Buzet, Crikvenica, Čabar, Čakovec, Čazma, Daruvar, Delnice, Donja Stubica, Donji Lapac, Donji Miholjac, Drniš, Duga Resa, Dvor, Dugo Selo, Đakovo, Đurđevac, Garešnica, Gлина, Gračac, Grubišno Polje, Hvar, Imotski, Ivanec, Ivanić-Grad, Jastrebarsko, Kardaševlje, Klanjec, Knin, Koprivnica, Korčula, Kostajnica, Krapina, Križevci, Krk, Kutina, Labin, Ludbreg, Makarska, Mali Lošinj, Metković, Našice, Nova Gradiška, Novi Marof, Novska, Obrovac, Ogulin, Omiš, Opatija, Orahovica, Otočac, Ozalj, Pag, Pakrac, Pazin, Petrinja, Podravska Slatina, Poreč, Pregrada, Rab, Rovinj, Senj, Sinj, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Slunj, Titova Korenica, Trogir, Valpovo, Vinkovci, Virovitica, Vis, Vojnić, Vrbovec, Vrbovsko, Vrginmost, Vrgorac, Vukovar, Zabok, Zelina, Zlatar Bistrica, Županja; **Lokalni centri (11):** Blato, Borovo, Darda, Durdenovac, Ilok, Lički Osik, Lipik, Okučani, Oroslavje, Prelog, Vodice.

- 3) Usporedba udjela poljoprivrednog stanovništva s ranijim popisima otežana je jer se definicija mijenjala. O tome vidi objašnjenje u Dokumentaciji br. 501, RZS SRH, Zagreb, 1982. Analiza ove varijable vrši se samo za općinske i lokalne centre, jer, u 1981, u centralnim naseljima većeg ranga udio poljoprivrednog stanovništva nije prešao 2%.

- 4) Treba oprezno pristupiti tumačenju ovog pokazatelja jer se u 1981. definicija stalnog stanovništva mijenjala u odnosu na 1971. Zbog toga je broj zaposlenih izvan naselja stalnog stanovanja precijenjen, osobito ako se radi o naselju sa relativno velikim brojem tjednih ili povremenih komutanata, koji su u Popisu 1971. bili smatrani stanovnicima naselja rada. O tome detaljnije vidi objašnjenja u Dokumentaciji br. 501, RZS SRH, Zagreb, 1982.

- 5) U 1931. Zagreb i Beograd imaju iznad 100.000 stanovnika. Između 50.001 i 100.000 imaju: Maribor, Split, Mostar, Kragujevac, Niš. U 1961. godini Zagreb i Beograd već imaju iznad 400.000 stanovnika. Ljubljana, Rijeka, Split, Sarajevo, Novi Sad, Skopje imaju između 100.001 i 200.000 stanovnika (Rogić, 1968).

Ovi podaci jasno ukazuju na ubrzani rast Zagreba (i Beograda) u odnosu na ostala gradska naselja.

Tablica 1

Neki indikatori demografskog razvoja republičkog centra i makroregionalnih centara, 1971—1981.

| Gradsko naselje | Broj stanovnika 1981. | Indeks urbane koncentracije | Udio u ukupnom gradskom stanovništvu republike | Indeks porasta stanovništva 1981/71 |
|-----------------|-----------------------|-----------------------------|--|-------------------------------------|
| Zagreb | 713.000 | 1,0 | 30,5 | 113 |
| Split | 169.000 | 4,2 | 7,2 | 133 |
| Rijeka | 159.433 | 4,5 | 6,8 | 120 |
| Osijek | 104.775 | 6,8 | 4,5 | 110 |

Izvor: Popis stanovništva 1971, SZS, Beograd; Popis stanovništva 1981, Dokumentacija 501, RZS SRH, Zagreb, 1982.

seljske mreže, odnos između Zagreba i makroregionalnih centara trebao bi biti 1:2. Dakle, Zagreb bi morao biti dva puta veći od ovih gradova. Međutim, u ovom slučaju taj red nije poštovan. Ukoliko se taj podatak poveže s rastom stanovništva makroregionalnih centara, tada se može zaključiti da se postepeno smanjuje vremensko razdoblje unutar kojeg Zagreb puno brže raste od ostalih centara.

Ubrzani rast Zagreba posljedica je neprestanog ulaganja kapitala i radnih resursa u taj glavni privredni centar države, što je u uskoj vezi s politikom industrijalizacije i urbanizacije Jugoslavije poslije rata.

Indeks porasta stanovništva 1981/1971, pokazuje da, dok se u apsolutnom omjeru Zagreb nalazi na prvom mjestu, u relativnom omjeru najbrže je raslo stanovništvo centara na jadranskoj obali: Splita i Rijeke. To svakako treba dovesti u vezu s bržim razvojem privrede u zadnjih 20 godina na tom području, a prije svega turizma, u okviru tzv. litoralizacije. Naime, šezdesetih godina, s prvom privrednom reformom, započinje se ulagati kapital i u ostale privredne grane, a ne samo u tešku industriju, a također, započinje i brže otvaranje spram svijeta što se odražava i na privrednom planu (npr. turizmu, lakoj industriji, brodarstvu, brodogradnji, itd.).

Brzom porastu stanovništva najvećih urbanih centara republike u razdoblju 1961—1981. najviše je pridonijela migracija, osobito prema Zagrebu, Splitu i Rijeci.

Poslije Drugoga svjetskog rata započinje proces ubrzane industrijalizacije zemlje, što po demografski razvoj ima kao posljedicu veliki priljev ljudi u gradove, tako da se može slobodno govoriti o centrima koji su »bili poplavljени« doseljenicima.⁶⁾ Rezultati takva načina industrijalizacije i urbanizacije zemlje vidljivi su u naglom porastu broja stanovnika gradskih područja i to prije svega velikih centara. Godine 1961. u gradskim naseljima Hrvatske živjelo je 32% stanovnika, godine 1971. — 41%, a u 1981. — 47,8⁷⁾ (Vresk, 1982—83). Iz analize vidljivo je da u četiri najveća gradska centra živi polovina urbanog stanovništva republike, a u ostala 104 gradska naselja druga polovina. Ali ono što u svakom slučaju treba istaći jest broj domaćinstava u ova četiri gradska centra. Naime, u njima se nalazi 52,6% domaćinstava urbanih naselja. Taj podatak ukazuje (zajedno s prosječnim brojem članova domaćinstava) na karakter domaćinstava u četiri gradska centra — broj članova domaćinstava u njima znatno je niži nego u ostalim gradskim centrima, što ukazuje na promjenu strukture obitelji — porodica je sve izrazitije nuklearnog karaktera.

6) Ovdje upotrebljavamo rečenicu »Chicago has been blooded« E. W. Burgessa i D. J. Boguea (1970:4) koju su oni upotrijebili prilikom istraživanja Chicaga krajem prošloga i početkom ovog stoljeća (1890—1910).

7) Ovdje su uzeta u obzir samo ona gradska naselja (100) koja su to bila po novoj definiciji gradskog naselja koju je izradio Vresk (1979).

Stanovništvo u četiri najveća grada u republici bitno se ne razlikuje po dobnoj strukturi (tablica 2).

Tablica 2

Struktura stanovništva republičkog i makroregionalnih centara prema velikim dobnim skupinama, 1981.

(U %)

| Gradsko naselje | Dobne skupine | | |
|-----------------|---------------|----------|-----------|
| | Do—14 g. | 15—64 g. | 65 i više |
| Zagreb | 20 | 70 | 10 |
| Split | 23 | 69 | 8 |
| Rijeka | 21 | 70 | 8 |
| Osijek | 20 | 72 | 8 |

Izvor: Popis stanovništva 1981, Dokumentacija 501, RZS SRH, Zagreb, 1982.

Može se reći da Split ima nešto mlađu dobnu strukturu (udio stanovništva mlađeg od 15 godina: 23%), dok Zagreb ima nešto starije stanovništvo (10% od 65 godina i više).

Stanovništvo tih gradova može se zapravo svrstati u kategoriju zrelijeg stanovništva jer više od dvije trećine predstavlja radni kontingent. Ovakva doba

Tablica 3

Stanovništvo republičkog i makroregionalnih centara prema aktivnosti, 1981.

(U %)

| Gradsko naselje | Aktivno stanovništvo | Uzdržavano stanovništvo | Stanovništvo s osobnim prihodom |
|-----------------|----------------------|-------------------------|---------------------------------|
| Zagreb | 48 | 36 | 16 |
| Split | 45 | 42 | 13 |
| Rijeka | 47 | 39 | 14 |
| Osijek | 45 | 40 | 15 |

Izvor: Kao u tablici 2.

struktura odražava se i na strukturu stanovništva tih centara prema aktivnosti (tablica 3).

Naime, Split je grad s najvećim udjelom uzdržavanog stanovništva, a Zagreb s najvećim udjelom stanovništva s osobnim prihodima (uglavnom od mirovine).

centri regija

Razlika u broju stanovnika regionalnih centara vrlo je velika jer je odraz, prije svega, privrednih karakteristika krajeva u kojima se nalaze (tablica 4). Ali ovdje treba dodati i slijedeće: u razdoblju od 1971. do 1981. porast stanovništva bilježe i satelitski gradovi, gradovi na obali i općinski centri, koji razvijaju industriju (Vresk, 1982—83).

Usporede li se ove brojke s brojem stanovnika četiriju najvećih gradova, tada se zamjećuje: 1. Zagreb je daleko najjači centar unutar svoje makroregije; 2. Rijeka i Split omogućuju snažniju ekspanziju regionalnim centrima unutar svojih makroregija — svi ti regionalni centri imaju daleko više stanovnika nego regionalni centri u okolici Zagreba (izuzev Karlovca). Ove zaključke potvrđuje i indeks

urbane koncentracije (tablica 4). Dok je u Rijeci i Splitu vidljiv pravilniji razvitak regionalnih centara u odnosu na makroregionalni, u Zagrebu dolaze još drastičnije do izražaja razlike koje su viđene usporedbom Zagreba i makroregionalnih centara. Zagreb kao politički, privredni i kulturni centar nije omogućio razvoj centara svoje makroregije — sve funkcije koncentrirale su se u njemu.

Gradski centri na obali izrazito su brzo rasli u razdoblju 1971—1981, i to prije svega oni unutar splitske makroregije. Najbrže su rasli Zadar (koji čak ima veći indeks od Splita) i Dubrovnik. Stanovništvo Pule također se povećalo više od 50%. Važnu ulogu u rastu tih gradova odigrao je napredak turizma te loša agrarna politika koja je ubrzala odlazak poljoprivrednika.

U gradovima na obali migracija je bila najjači faktor porasta stanovništva u razdoblju 1961—1981. Naime, udio je preseljavanja u ukupnom porastu broja stanovnika bio viši od 50%, osim u Šibeniku. Šibenik se, naime, nalazi ukliješten između Zadra i Splita koji brže razvijaju, prije svega, laku industriju pa prema njima gravitira veći dio stanovništva te makroregije.

Tablica 4

Neki indikatori demografskog razvoja centara regija Hrvatske, 1971—1981.

| Gradska naselja | Broj stanovnika 1981. | Indeks urbane koncentracije 1981. | Indeks rasta stanovništva 1981/1971 | Udio preseljavanja u ukupnoj promjeni stanovništva |
|-----------------|-----------------------|-----------------------------------|-------------------------------------|--|
| Bjelovar | 25.203 | 28,3 | 120 | 83,8 |
| Gospić | 13.466 | 52,9 | 108 | 44,7 |
| Karlovac | 55.031 | 12,9 | 116 | 52,0 |
| Sisak | 43.193 | 16,5 | 112 | 54,3 |
| Varaždin | 39.545 | 18,0 | 115 | 48,6 |
| Pula | 59.394 | 2,7 | 118 | 50,4 |
| Dubrovnik | 46.639 | 3,6 | 126 | 69,2 |
| Šibenik | 42.302 | 4,0 | 123 | 41,0 |
| Zadar | 64.103 | 2,6 | 138 | 59,4 |

Izvori: 1. Popis stanovništva 1971 i 1981, SZS, Beograd; 2. Nejašmić (1988:52—53).

U zagrebačkoj regiji najviše su porasli Karlovac, Sisak i, posebice, Bjelovar, zahvaljujući pozitivnom migracijskom saldu. To su gradovi u gravitacijskom području dnevne cirkulacije Zagreba, a uz to imaju, posebice Bjelovar i Sisak, razvijenu industriju (prehrambenu, odnosno metaluršku) pa privlače stanovništvo.

Regionalni centri obalnog područja, Šibenik, Dubrovnik i Zadar, imaju najveći, dok Gospić i Karlovac najmanji udio stanovništva u pregradnom kontingentu (tablica 5).

Takvo stanje uglavnom je rezultat prirodnog kretanja stanovništva ovih regionalnih centara. S druge strane, Dubrovnik, Šibenik i Bjelovar imaju relativno najveći broj osoba u postradnosposobnoj dobi. Dakle, Dubrovnik i Šibenik imaju na prvi pogled kontradiktornu dobnu strukturu. To se može djelomično objasniti atraktivnošću ovih gradova kao mjesta stanovanja, ne samo ekonomski aktivnog nego i neaktivnog stanovništva. Bjelovar se ističe kao grad s najstarijim stanovništvom. To je povezano s njegovim položajem unutar izrazito poljoprivredne i depopulacijske regije u kojoj je stanovništvo već u starosti, pa čak i u dubokoj starosti. Isto se može reći i za Gospić i Karlovac.

umjesto zaključka

Analiza demografskih podataka mreže centralnih naselja potvrdila je hipotezu da je ova mreža oligocentričnog tipa. U usporedbi s ostalim centrima Zagreb je

kao makroregionalni i republički centar prebrzo rastao. Njegov ubrzaniji rast započinje početkom ovog stoljeća i neprestano se ubrzava. To jasno potkrepljuju indeksi urbane koncentracije.

Tablica 5

Dobna struktura stanovništva regionalnih centara 1981.

(U %)

| Naselja | Dobne skupine | | |
|-----------|---------------|----------|-----------|
| | do 14 g. | 15—64 g. | 65 i više |
| Bjelovar | 21 | 68 | 11 |
| Gospić | 20 | 71 | 9 |
| Karlovac | 20 | 71 | 9 |
| Sisak | 22 | 72 | 6 |
| Varaždin | 21 | 70 | 9 |
| Pula | 21 | 72 | 7 |
| Dubrovnik | 23 | 66 | 11 |
| Šibenik | 23 | 68 | 9 |
| Zadar | 25 | 69 | 6 |

Izvor: Dokumentacija 501, Popis stanovništva 1981, RZS SRH, Zagreb, 1982.

Ovakvo stanje neposredno je u vezi s politikom ubrzanje industrijalizacije zémlje i, isto tako, urbanizacije, što je rezultiralo ulaganjem sredstava, prije svega, u tešku industriju i zanemarivanjem poljoprivrede. Rezultat je gomilanje industrije u već postojeće centre i velika seoba poljoprivrednog stanovništva u velike gradske centre (Rogić, 1967). U tom razdoblju ne može se govoriti niti o začecima prostornog planiranja. Naglasak je bio isključivo na ubrzanju industrijalizaciji i urbanizaciji zemlje, bez obzira na posljedice. Industrijalizacija i urbanizacija bile su doživljene isključivo u aspektu ekonomskog rasta (npr. viši nacionalni dohodak po stanovniku, veća produktivnost, itd.) pa se čak nije razmišljalo u kategorijama ekonomskog razvoja, a kamoli društvenog razvoja. Još jedan je moment odigrao važnu ulogu: ukoliko je neki centar dobio status općinskoga ili kotarskog centra to je povlačilo i preseljenje ili otvaranje novih tvornica, ne uzimajući u obzir jesu li one tom centru ili kraju potrebne, a još manje se razmišljalo o tome da li one još negdje postoje i što znači njihovo multipliranje (Rogić, 1987: 17).

Gradovi srednje veličine važni su za pravilan razvoj mreže naselja. Oni su prirodan put od manjih gradova k velikima. Oni omogućuju višu kvalitetu života, jer sadrže određene centralne funkcije koje zadovoljavaju potrebe stanovnika koji ne treba da odlaze u veliki grad da bi zadovoljili te potrebe, i tako ne vrše pritisak na njega i njegove funkcije.

Zagreb svoj izrazito brzi rast zahvaljuje, prema tome, svom središnjem mjestu u konceptu »razvoja« industrijalizacije, diktiranom od države. Treba napomenuti da je Zagreb već i prije Drugoga svjetskog rata bio prvo industrijsko središte Jugoslavije. Drugi činilac njegova rasta svakako je gomilanje političkih i upravnih funkcija u republički centar. Zagreb tako postaje interesantan ne samo za područje svoje makroregije već i republike, a i za stanovnike drugih republika. Otuda i ujednačen imigracijski val koji se kreće k Zagrebu od Drugoga svjetskog rata do danas.

Šezdesete su godine privredne reforme, a na političkom planu, to su godine otvaranja k svijetu. Ovaj aspekt ima također svoju ekonomsku stranu — prvi veliki emigracijski radni val prema Zapadu. I upravo ti elementi odigrali su važnu ulogu u rastu gradskih naselja na obali (početak ulaganja u laku industriju i turizam). Tih godina započinje i nagli rast obalnih naselja koji i danas traje. Indeks porasta stanovništva 1971/61 i 1981/71 najviši je (u kontekstu četiriju makroregionalna centra) u Splitu, pa Rijeci. Time nije oboren naš prethodni

zaključak (o prebrzom rastu Zagreba) jer se ovdje radi o relativnim brojevima, dok u apsolutnim brojevima Zagreb i dalje vodi.

Pregledamo li podatke o porastu stanovništva, možemo zaključiti da su u zadnjem desetljeću najbrže rasli: 1. satelitski gradovi, 2. gradovi na obali i 3. općinski centri koji razvijaju industriju, i to tim redom (Vresk, 1982—1983).

Izraziti porast stanovništva satelitskih gradova u uskoj je vezi sa centralnim naseljem i njegovim funkcijama. Centralno naselje još je uvijek atraktivno i privlači veliki broj stanovnika, ali više nije u mogućnosti sve njih prihvatiti, tako da se oni naseljavaju na rubu toga centralnog naselja. U kontekstu urbanizacije ta pojava znači stvaranje urbanih aglomeracija, što je novija pojava u našoj zemlji.⁸⁾ Prema tome, Zagreb je i dalje gradsko naselje koje privlači veliki broj stanovnika. Međutim, kako ih on sve ne može prihvatiti rastu satelitski gradovi oko njega, stvarajući urbani kontinuum, tako da se može govoriti o zagrebačkoj urbanoj aglomeraciji u koju, osim deset gradskih općina, ulazi i Samobor, Sesvete, Velika Gorica, Zaprešić, Dugo Selo i Jastrebarsko.

Ali kad je riječ o Zagrebu treba upozoriti na još jednu pojavu po kojoj se on razlikuje od ostalih makroregionalnih centara: Zagreb je naime, previše atraktivni gradski centar da ne bi usporavao razvoj gradskih naselja u svojoj makroregiji.

Poslije satelitskih gradova dinamičan rast u promatranom razdoblju (1961—1981) imali su i gradovi na obali.⁹⁾

U kategoriji gradova koji bilježe porast stanovništva ostali su još općinski centri koji razvijaju neku granu industrije.¹⁰⁾

U daljnjim istraživanjima bilo bi potrebno analizirati gradska naselja prema njihovoj veličini. Pri tome, trebalo bi uzeti u obzir da je započelo formiranje urbanih aglomeracija u republici i da satelitske gradove treba promatrati kao dio centralnog naselja.¹¹⁾ Os razvoja bili su i jesu najveći gradski centri, dok se mali gradovi nalaze u podređenom položaju.

Racionalniji koncept urbanizacije i industrijalizacije omogućio bi policentrični razvitak mreže centralnih naselja. Racionalniji ovdje znači: 1. usporavanje rasta industrije, tj. izgradnje novih pogona, 2. pokušaj raseljavanja nekih industrijskih grana ali ne na rub grada već u regiju, što bi bilo optimalno, 3. zaustavljanje naglog rasta stanovnika najvećih gradskih naselja jer je kvaliteta života postojećeg stanovništva svakim danom sve niža,¹²⁾ 4. ravnomjerniji razmještaj središnjih uslužnih funkcija, jer su istraživanja pokazala njihovu koncentraciju u središnjim općinama grada, 5. zaštitu kulturne baštine, 6. razvijanje ekološke svijesti gradske uprave i građana.

Ovakvi zahtjevi nikako ne oduzimaju važnost republičkom centru i makroregionalnim centrima — dapače omogućuju im da ostvare funkcije koje iz takva položaja proizlaze. Ovakvo definiran koncept policentričnog razvoja podrazumijeva zahtjev za: 1. ravnomjernijim razvojem naselja, 2. stavljanjem akcenta na gradove srednje veličine, 3. a onda i na manje gradove i sela, te za 4. funkcionalnijim prostornim razmještajem središnjih uslužnih funkcija.

8) Tako u urbanom sistemu Zagreba najdinamičniji porast imaju ovi gradovi: Sesvete, Velika Gorica, Zaprešić, Samobor i Dugo Selo. Gradovi u blizini drugih velikih centara bilježe također dinamičan rast (Dugi Rat kod Splita, Višnjevac kod Osijeka) (Nejašmić, 1988:47).

9) Među velikim i središnjim gradovima ističu se Split i Zadar, a od manjih Makarska, Poreč, Biograd na moru, Umag, Kardeljevo, itd. (Nejašmić, 1988:47).

10) Dinamičan rast bilježe i neki manji gradovi u unutrašnjosti. Uglavnom su to općinska središta koja su razvila neke grane industrije, kao npr. Metković, Petrinja, Dvor, Kutina, Beli Manastir, Glina, itd. (Nejašmić, 1988: 47).

11) I opet podaci pokazuju da najbrže rastu četiri najveća gradska centra: »do 5.000 stanovnika (42,5%), 5.000—20.000 (58,7%), 20.000—100.000 (59,2%), te gradovi preko 100.000 (64,1%)« (Nejašmić, 1988: 48).

12) Neka recentnija istraživanja provedena nakon popisa 1981, daju naslutiti da se ipak rast najvećih gradova republike usporava. Vidi Oliveira-Roca (1987) i Nejašmić (1988).

literatura

- Aktivnost i delatnost, XIV. — Beograd: savezni zavod za statistiku, 1965.
- Burgess, E. W., D. J. Bogue: Research in Urban Society: A Long view; in *Urban Sociology*, E. W. Burgess, D. J. Bogue. — Chicago: The University of Chicago Press, 1970, 1–14.
- Dokumentacija 501. — Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1982.
- Dokumentacija 502. — Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1982.
- Dokumentacija 553. — Zagreb: Republički zavod za statistiku, 1986.
- Kokole, V.: Centralni kraji v Sloveniji. — Ljubljana: Geografski zbornik XII, 1971.
- Migraciona obilježja (IX). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.
- Nejašmić, I.: Uloga i značajke preseljenja u suvremenom populacijskom razvoju gradova SR Hrvatske. — *Geografski glasnik*, Zagreb: 1988, 50, 45–54.
- Oliveira-Roca, M.: Cirkulacija radne snage. — Zagreb: IDIS, 1987.
- Poljoprivredno stanovništvo (IX). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1973.
- Poljoprivredno stanovništvo prema veličini poseda (XV). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1965.
- Popovski, V., D. Seferagić, A. Stojković: Kvaliteta života društvenih grupa u prostoru; u: *Društvene promjene u prostoru*, Grupa autora. — Zagreb: IDIS, 1988, 15–78.
- Popovski, V.: Pristup istraživanju mreži naselja SRH, u: Popovski, V., Seferagić, D., Stojković, A.: *Mreža naselja SRH*. — Zagreb: IDIS, 1987.
- Prostorni plan SR Hrvatske. — *Narodne novine*, Zagreb: 1989, 12, 190–256.
- Razvoj. — Zagreb: 1988, 4.
- Rogić, I.: Obilježja urbanizacijskog procesa i takozvano stambeno pitanje, u: *Stambena politika i stambene potrebe*. — Zagreb: Radničke novine, 1987, 15–25.
- Rogić, V.: Historijsko-geografska problematika urbane mreže Jugoslavije u odnosu na osobine njenog suvremenog razvoja, u: *Cvijičev zbornik*. — Beograd: SANU, 1968.
- Seferagić, D.: Kvaliteta života i nova stambena naselja. — Zagreb: SDH, 1988, 155. str.
- Stanovništvo i domaćinstva u 1948, 1953, 1961 i 1971. i stanovi u 1971 (VII). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1975.
- Stojković, A.: Opremljenost centralnih naselja, u: V. Popovski, D. Seferagić, A. Stojković: *Mreža naselja SRH*. — Zagreb: IDIS, 1987, 115–140.
- Tomaševski, K.: Socijalni indikatori. — *Naše teme*, Zagreb: 1984, 7–8.
- Veličina i izvori prihoda domaćinstava, (XVI). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1965.
- Veličina i izvori prihoda domaćinstava, (XII). — Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1974.
- Vresk, M.: Gradske regije velikih gradova Hrvatske. — *Radovi*, Zagreb: Geografski odjel PMF, 1979, 14, 61–73.
- Vresk, M.: Neka obilježja urbanizacije SRH 1981. g. — *Radovi*, Zagreb: Geografski odjel PMF, 1982–83, 17–18, 39–53.
- Vresk, M.: Neka obilježja urbanizacije istočne Hrvatske. — *Geografski glasnik*, Zagreb: 1988, 50, 33–44.
- Zakon o osnovama sistema društvenog planiranja i o Društvenom planu Jugoslavije s obrazloženjem (Nacrt). — *Delegatski vjesnik*, Zagreb: 443, 61–70.

Demographic perspectives of macroregional and regional centres

Summary

The hypothesis that the network of central settlements in Croatia is of oligocentric type the author confirms through an analysis of universal demographic indicators for the five categories of central settlements selected: republican capital, macroregional centres, regional centres, commune centres, local centres. According to the author, Zagreb grew too fast in comparison with other centres and that was the direct result of the policy of rapid industrialization and urbanization which neglected the village and agriculture. Besides Zagreb, the cities of Split and Rijeka also expanded rapidly, and so did those commune centres in which industry developed. The author pleads for a more rational concept of urbanization and industrialization which would enable a polycentric model of central settlements. This would not decrease the importance of Zagreb and macroregional centres, but would enable the higher quality of their basic functions. ●

Демографические перспективы макрорегиональных и региональных центров

Резюме

Автором настоящей статьи подтверждается предположение утверждающее, что сеть центральных поселений Хорватии олигоцентричного типа. Для этой цели автором проведен анализ универсальных демографических показателей на пяти категориях центральных поселений: республиканский центр, макрорегиональные центры, региональные центры, общинные центры. В сравнении с остальными центрами, в Загребе, по мнению автора отмечался ускоренный рост за счет непосредственной зависимости от политики ускоренной индустриализации и урбанизации отличающейся пренебрежительным отношением к вопросам деревни и сельского хозяйства. Кроме Загреба, интенсивный демографический рост отмечался и в прибрежных городах как Сплит и Риека также и в общинных центрах в которых отмечался ускоренный рост индустриализации. Однако, автор говорит в пользу более рационального концепта урбанизации и индустриализации который смог бы обеспечить полицентрическую модель расширения сети центральных поселений без негативного воздействия на значимость Загреба и макрорегиональных центров. Наряду с этим, обеспечилась бы возможность реализации их основных функций на высшем уровне. ●

